

Q.N.POTANİN'İN ORTA YÜZYILLIK AVRUPA EPOSUNDA DOĞU MOTİFLERİ ESERİ HAKKINDA

On Q.N. Potanin's Orta Yüzyillik Avrupa Eposunda Doğu Motifleri

Dr. Ülker QEZENFERKIZI*

Q.N.Potanin'in ödüncleme teorisine dair esas fikirleri *Orta Yüzyillik Avrupa Eposunda Doğu Motifleri* eserinde yansımaları bulmuştur. Eserin esas gayesi Doğu ve Batı kültürlerinin aynı kaynaktan beslendiği fikrini temellendirmeye yöneliktir. Q.N. Potanin, Doğu ve Batı destan yaratıcılığının temelinde Arya Balo tanrısı hakkında mitoloji metinlerinin durduğunu düşünmektedir. Bu metinlerde takip edilen şehzadeden, Arya Balo tanrısının doğmasından, onun kardeşleri tarafından takip edilmesinden, yabancı bir ülkeye kaçmasından, burada hizmet etmesinden, o ülkenin hükümdarının oğlu tarafından korkuyla karşılanmasından söz edilir. Q.N. Potanin'e göre, bu hikâyenin takip edilen şehzade bölümü, sonraları Erdeni-Xaralık görünümüne, Arya-Balo tanrısının kardeşlerinin takibinden kaçması ve ondan sonra başına gelen hadiseler ise Cengiz Han'ın görünümüne dönüşmüştür. Daha sonraları Cengiz Han hakkındaki tasavvurlar Batıya getirilmiş ve onun temelinde Yeruslan Lazareviç, İlya Muromeç, Borma hakkında rus bilinaları, Karlovin eposu vb. Biçimlenmiştir.

Q.N. Potanin anlatıyordu ki, Avrupa'da barbar gibi tanınan Altın Ordahlıların Batı kültürüne etkisi, epik ürünlerinin Moğolistan'Dan – Orhon kıyılarından Fransa'ya – Sena kıyılarına kadar geniş bir arazide yayılması fikri araştırmacılar tarafından pek de anlamlı karşılanmayacaktır. Bununla birlikte, Q.N. Potanin böyle etkilerin mümkün olduğuna inanıyordu. Ona göre, Doğu'dan ödünclemeler kısa süreli bir süreçte olmamıştır, yıllarca devam etmiş ve Doğu tipleri parça parça Batı kültürüne dahil olarak burada sağlam bir yer tutmuştur.

Q.N. Potanin'e göre, Doğu devletlerinin Avrupa'ya hücumları, halkların büyük göçü, Batı Avrupa'dan Doğu'ya haç yürüşleri – tüm bu sosyal-siyasi, politik, askeri ve sosyo-ekonomik alanlarda karşılıklı ilişkileri ve onlar arasında kültürel ilişkilerin yaşanmasına fırsat yaratmıştı. Bunun sonucunda da orta yüzyillik Avrupa edebiyatına Doğu motiflerinin bedii-estetik etkileri olmuştur.

Q.N. Potanin, tiplerin geçidinin Altın Ordahlıların Avrupa'ya yürüyüşlerine kadar ortaya çıktığını düşünmektedir. O devirde Avrupa ve Asya kültürleri arasında ciddi farkların olmaması tip geçitleri için güzel zemin yaratmıştı. Q.N. Potanin Hunların ismini verse de, bu konudaki esas rolü Altın Ordahlılara verirdi. Potanin, Doğu tiplerinin büyük çoğunluğunun Avrupa'ya aslında Altın Ordahlılar tarafından getirildiğini düşünüyordu. Ama bu Altın Ordahlıların tiplerinin bir başka varisi olduğu anlamına gelmemektedir. Q.N. Potanin'e göre, Altın Ordahlılar Doğu kültürünün Batı'ya götürülmesinde aracı olmuşlardır.

Q.N. Potanin'e göre, Doğu ile Batı arasındaki etkiler tek taraflı değil, karşılıklı olmuştur. Doğu'dan Batı'ya akınlar olduğu gibi, Batı'dan da Doğu'ya akınlar olmuştur. Orta Çağ'daki haç yürüşleri zamanı, Doğu'dan göçen orduların bir kısmının yeniden kendi vatanlarına dönmesi ile bir çok Batı tipi de Doğu'ya getirilmişti. Ama tarihsel açıdan esas göçler Hazar Denizi'nin kuzeyi boyunca Doğu'dan Batı'ya olduğundan araştırmacı ikincisi ile karşılaştırıldığında birinci etkiyi daha güçlü görüyordu.

Q.N. Potanin diğer eserlerinde de Batı'nın Doğu'ya etkisi meselesine yeniden dönmüş ve ona bir o kadar da aydınlık getirmeye çalışmıştır. Ona göre, Batı'nın Doğu ile ilişkileri ticaret ve elçilikler seviyesinde olduğundan o kadar da güçlü olmamıştır. Doğu'dan Batı'ya halk dini ve sosyal teşkilatları ile birlikte göç ediyorlardı. Onlar kendileri ile birlikde dini inanışlarını getirir, mabedler inşa ederler, bu mabedlerin içini kendi tanrılarının tasvirleriyle süslerlerdi. Kitlesel yerleşmeler döneminde, Türk halkı gittiği ülkede sürekli kalır ve yerli halk ile kaynaşır. Ona göre de Q.N. Potanin, bu yolla ortaya çıkan etkilerin ticaret kervanları ve elçilikler aracılığıyla edinilen etkilerden daha derin olduğunu düşünüyordu.

Q.N. Potanin, tiplerin Batı'ya akınının olası yollarını göstermiştir. Bu yollar Turan halklarının Batı'ya yürüşleri zamanında kul-

* Azerbaycan Bilimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, ilkinrustamzade@mail.ru

landıkları yollarla aynı yollardır. Bu yollardan biri, vaktiyle Selçukluların, Cengiz Han'ın ordusunun Batı'ya yürüdüğü yoldur ki, bu yol, Türkistan'ı geçerek İran'a, Ermenistan'a, oradan da Filistin ve Suriye'ye uzanır. İkinci yol ise, – tarihsel açıdan esas göçler bu yolla ortaya çıktığından Q.N. Potanın bu yolu onu asıl yol olarak düşünüyordu – Hazar Denizi'nin Kuzeyi boyunca Gürcistan'ı, Ermenistan'ı geçerek Filistin'e kadar uzanırdı. Bu yol Batı'da iki kola ayrılmış, bir kol Kırım'a, Balkan Yarımadası'na, diğer kol ise Kuzey-Batı'ya yönelmişti. Q.N. Potanın'e göre, Kuzey Batı'ya akınlar Volga kıyılarında başlamış, Rusya'nın içinden geçerek İsveç'e, Pomeraniya'ya kadar devam etmiştir. Rusya'nın kurulmasından önce bu yolla ticaret ilişkileri de hayata geçirilirdi. Tüccarlar, ticaret faaliyeti ile ilgili geldikleri ülkede uzun süre yaşamış, kendi gelenek-görenekleri ile yerli kültürün zenginleşmesinde rol oynamışlardır. Bu sebepten Q.N. Potanın, bu yöndeki ödünclemeler yalnız insanlar aracılığıyla değil, ticaret ilişkileri aracılığıyla da gerçekleştiğini düşünmektedir. Genellikle, Q.N. Potanın tiplerin ödünç alınmasının dört yolunu belirtmiştir: 1) elçilikler aracılığıyla, 2) ticaret ilişkileri aracılığıyla, 3) savaş yürüyüşleri aracılığıyla, 4) insanların göçü aracılığıyla.

Kaldırılan problemlerin güncelliğine bakmayarak, bazı araştırmacılar tiplerin geçidini yansıtan tarihî gerçeklerin yokluğunu Q.N. Potanın'in eserlerinin zayıf tarafı gibi göstermişlerdir. Onların göre, *Orta Yüzyıllıklar Avrupa Eposunda Doğu Motifleri* eserinin asıl fikri, Doğu tiplerinin Avrupa epos yaratıcılığına etkisi olduğundan, ilk sırada, Türk halkının Avrupa'ya göç tarihine başvurmak, Türk halkının çıktığı yere – Orta Asya'nın geçmişine seyahat etmek gerekir. Q.N. Potanın'in eserleri ise bu tür gerçekleri ve seyahatları içermediğinden öne sürdüğü fikirler inandırıcı görünmemektedir (Lyaçkiy; 1899).

Yalnız tarihî gerçeklere önem vermemesinden değil, aynı zamanda öne sürdüğü gerçekleri ciddiyetle ele almadığından, Doğu ve Batı eposunu motiflerin, kişi isimlerinin görünüşteki benzeyişi temelinde karşılaştırarak onların uygunluğunu ispat etmeye çalışması da Q.N. Potanın'in eserlerinin zayıf tarafıdır. Karşılaştırmaları şüpheli uygunluklar içerisinde yok olduğundan onun belirttiği fikirler çoğu zaman etkisini yitirirdi. Bu bakımdan, V.M. Jirmunski'nin «Q.N. Potanın'in uluslararası folklor tiplerinin karşılıklı öğrenilmesini konu edinen eserleri, özellikle Batı Avrupa ve Rus eposunun Doğu kaynağı üzerine araştırmaları

acelecilik ve temelsiz karşılaştırmaları ile seçilir» fikri kendini doğrular (Jirmunski; 1974).

Dile getirilen eksikleri bir kenara bırakarak, araştırmacılar Q.N. Potanın'in eserlerinin temel fikrine – Doğu'nun Batı kültürüne, epik tahkiye folkloruna etkisine karşı çıkmamışlardır. Tarihin kendi bile bu etkilerin mümkün olduğunu gösteren gerçeklerle doludur. Bilindiği gibi, II. yüzyılın ortalarında başlayarak Türk ordularının Batı'ya akınları başlamıştır ve bu göçler aralıklarla Osmanlıların Viyana yakınlarındaki yenilgisine kadar (XVI. yüzyıl) devam etmiştir. Doğu'dan göç eden Türk orduları kendileri ile birlikte yalnızca savaş sistemlerini değil, aynı zamanda kültürlerini, folklorlarını, dinî inançlarını da Avrupa'ya getirmişlerdir. Onların bir kısmı sonradan geri dönseler de, büyük bir çoğunluğu oralara yerleşerek yerli halk ile karışmışlardır. Bunun sonucunda da Çin'in Kuzey doğusundan Balkanlara kadar geniş bir arazide yaşayan halkların halk biliminde cihetler oluşmuştur. Benzerlik kendini, her şeyden önce, bu bölgeye dahil olan halkların folklorundaki tip ve konularda, kompozisyon üslup unsurlarında, kişi isimlerinde gösterir. Avrupa halkları arasında Atilla hakkında rivayetlere, «Kalevala» eposunda Doğu destanları ile benzeşen motiflere rastlanılması bu tür etkilerin sonucudur. Bu konuda, folklorculukta yeteri kadar araştırmalar hayata geçirilip, hatta Nart eposunun esas kahramanlarının isimleri – Hamuş, Batradz, Toquş-aldar, Eltağan, Badanağ-aldar, Arax-çau, Balqa, Soxır-yauq ve s. Moğol kaynaklı olması, Kalmukların «Canqar»ının, Orta Asya'nın yiğitlik şiirlerinin Rus bilinaları ile aynı gelişme yolunda geçmesi hakkında fikirler söylenilir. Bu gerçeğin kendi böyle Q.N. Potanın'in *Orta Yüzyıllıklar Avrupa Eposunda Doğu Motifleri* eserinde ileri sürdüğü Avrupa ve Asya epos yaratıcılığının aynı kaynaktan beslenmesi fikrinin kendinde de gerçekler olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

1. Jirmunski V.M. (1974) *Turkskiy qeroieskiy epos*. L.: Nauka, 712 s.
2. Lyaçkiy E.A. (1899) *Vostoçnie motivi v srednevekovom yevropeyskom epose*. Jurnal "Russkoe boqatstvo", No: 5, s.42-57
3. Potanın Q.N. (1899) *Vostoçnie motivi v srednevekovom Evropeyskom epose*. M.: Izd. Qeoq. Otd. Imper. Obh, 654 s.